

Сліпчишин Л.В. Особливості роботи з обдарованими учнями у професійно-технічних навчальних закладах // Матеріали 2 міжнародного науково-практичного семінару “Сучасний погляд на обдарованість та розвиток талантів» (Київ, 22-23 серпня 2011р.) / Л.В.Сліпчишин ; МОНМСУ, НАПНУ, Інститут обдарованої дитини НАПНУ, МАН України. – Київ, 2011. – С. 206–213.

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ УЧНЯМИ У ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Сліпчишин Л.В.

Львівський науково-практичний центр
професійно-технічної освіти НАПН України
м.Львів

lida.slipchyshyn@gmail.com

Анотація. У статті розглядаються особливості роботи з обдарованими учнями у професійно-технічних навчальних закладах. Визначаються ефективні методи і форми організації навчання, а також вимоги до педагогів, які працюють з обдарованими дітьми.

Ключові слова: обдарованість, творчі здібності, професійна мотивація, професійно-технічний навчальний заклад, методи і форми організації навчання.

Нестабільність розвитку світової економіки змушує кожну людину замислюватись над власною професійною кар'єрою. Знання типів професійної кар'єри дозволяє визначати ті шляхи професійного зростання, які дозволять максимально використати особистісний потенціал людини. Особистість із творчим стилем мислення не тільки готова до постійних змін в технологіях, але й розглядає їх, як можливість одержати життєво необхідне моральне задоволення від вирішення інтелектуальних задач, що виникають у ході професійної (і не тільки) діяльності. За яким би типом реально не розвивалась кар'єра, для розвитку професійної майстерності потрібно пробудити і дати можливість реалізуватися творчому потенціалу особистості. Оскільки для багатьох людей кар'єра складається таким чином, що періоди стабільної професійної діяльності чергуються з вимушеним безробіттям і змінами професії, то важливо підготувати їх до ймовірності такої ситуації ще на етапі професійної підготовки. Для цього необхідно максимально розкрити творчі можливості учнів, актуалізувати їх творчий потенціал інноваційними педагогічними технологіями, виявити обдарованих учнів, створити умови для самовиховання і самовдосконалення особистості.

Вирішення цього завдання має здійснюватися системно, залучаючи до формування особистості майбутнього фахівця можливості навчально-

виховного процесу як загальноосвітнього, професійно-технічного навчального, вищих професійних, так і позашкільних закладів. Це потребує усвідомлення змін у роботі педагогів та формування готовності до їх реалізації.

Теоретичні основи обдарованості розглядалися у працях таких психологів, як В. Ананьєв, П. Гальперін, В. Дружинін, Г. Костюк, О. Леонтєв, В. Моляко, О. Музика, В. Роменець, С. Рубінштейн, Б. Теплов, О. Ковальов, В. Мясичев тощо. Оскільки питання творчого потенціалу людини, її обдарованості та активності завжди актуальне, то до різних аспектів цієї проблеми також звертаються українські вчені, зокрема: О. Білик, Н. Волкова, О. Дунаєва, О. Кульчицька, В. Кушнір, Г. Кушнір, В. Рибалка, С. Сисоєва, Н. Федорова та ін. В працях багатьох вчених, зокрема С. Я. Батишева, А. П. Беляєвої, С. У Гончаренка, В. О. Моляко, Н. Г. Ничкало, С. О. Сисоєвої, розглядаються питання виховання творчого ставлення до праці та розвитку відповідних якостей в учнів. Актуальною проблемою є мотиваційне забезпечення творчої діяльності учнів ПТНЗ. Проте питання особливостей роботи з обдарованими учнями в ПТНЗ і підготовки до цього інженерно-педагогічних працівників недостатньо повно висвітлено в науковій літературі.

Метою статті є виявлення особливостей роботи з обдарованими учнями професійно-технічних навчальних закладів та виокремлення умов здійснення розвивального впливу на них.

Розвиток творчого потенціалу учнів ПТНЗ має свої особливості. Перш за все, щоб зрозуміти ці особливості, звернемося до дослідження М. Воллаха і К. Когана. Вчені виявили 4 групи дітей з різними рівнями розвитку інтелекту і креативності, що відрізняються способами адаптації до зовнішніх умов і рішенню задач (високим рівнем інтелекту і креативності, низьким рівнем креативності, але високим інтелектом, низьким рівнем інтелекту і високим рівнем креативності, низьким рівнем інтелекту і творчих здібностей) [9]. Більшість учнів ПТНЗ належать до двох останніх груп, хоча є непоодинокі випадки, коли навчатись робітничої професії приходять діти перших двох груп. Оскільки кількість учнів такого поділу є неспіврозмірною, це викликає труднощі у педагогічній роботі. Зокрема, найважливішим завданням є створити такі умови для учнів перших двох груп, щоб вони не деградували, а перетворювали потенційні можливості в актуальні, а для других двох – підняти їх, по-можливості, на вищий рівень інтелекту і креативності. Таке завдання ставить особливі вимоги до педагогів, як у професійному, так і чисто людському плані.

Діти з низьким рівнем інтелекту і творчих здібностей у більшості

випадків є “середнячками”, низький рівень здібностей до предметів компенсують хорошою поведінкою, виконавчістю, товариськістю, з ними легко педагогу працювати, якщо вони мають адекватну самооцінку. У той же час діти з низьким рівнем інтелекту і високим рівнем креативності найчастіше створюють труднощі на уроках, оскільки мають проблеми з навчанням і вихованням. Те, що вони погано пристосовуються до вимог навчального закладу, мають захоплення на стороні, не дає їм можливості зосередитись на навчанні. Проте вони найчастіше мають таку перевагу, яка дозволяє підготовленому педагогу змінити напрям їхньої активності – вони є професійно орієнтовані.

При роботі з групами учнів педагог перш за все повинен пам'ятати про діапазон можливого інтелектуального зростання, який має нижчу і вищу межі. А також співвідношення між творчою продуктивністю та інтелектом. “Інтелект визначає лише верхню, а діяльність – нижчу межу успішності навчання, а місце учня у цьому діапазоні визначається не когнітивними чинниками, а особистісними особливостями, в першу чергу навчальною мотивацією та такими рисами “ідеального учня”, як виконавчість, дисциплінованість, самоконтроль, відсутність критичності, довіри до авторитетів” [3, с.248]. Крім того, інтелект є верхнім обмежувачем для потенційних творчих досягнень. Професійна сфера, в якій учень як майбутній фахівець буде працювати, регламентує нижчу інтелектуальну межу. Знання педагогом місця учня в діапазоні інтелектуального зростання за наявності професійного спрямування його навчальної мотивації дозволить вибрати адекватні методи і форми навчання.

Зміст реальної діяльності людини визначає розвиток її здібностей чи його відсутність, тому наявність чи відсутність здібностей надають виконанню цієї діяльності якісно інший характер. Одним із чинників успішного виконання діяльності є обдарованість. Свого часу Б. Теплов наголосив, що успішне виконання певної діяльності визначається не окремою здібністю, а іншим поняттям – обдарованістю, під якою він розумів якісне поєднання здібностей до чогось, до певної діяльності. Але обдарованість лише створює можливості досягнення успіху в конкретній діяльності. Щоб можливість перейшла в реальність, потрібно оволодіти певними навичками і вміннями [8]. Оскільки здібності розвиваються у діяльності, то важливим є правило їхнього розвитку, яке сформулював С. Рубинштейн “Розвиток здібностей здійснюється по спіралі: реалізація можливості, яка є здібністю одного рівня, відкриває можливості для подальшого розвитку, для розвитку здібності вищого

рівня. Обдарованість людини визначається діапазоном нових можливостей, які відкриває реалізація наявних можливостей” [6]. Загальний розвиток людини має вплив на формування потенційних можливостей, тобто на обдарованість, яка є його продуктом і яку С.Л.Рубінштейн назвав “загальною здібністю”. Але в такому разі виникає фундаментальна проблема співвідношення загального і спеціального розвитку, на яку звернув увагу Б.Г.Ананьєв [1]. На певному рівні сформованості здібностей до тієї чи іншої діяльності виникають і починають розвиватися творчі здібності. Саме цей момент, коли високий рівень здібностей поєднується з творчими здібностями, характеризує творчий потенціал особистості. Проте від того, чи властива людині творча спрямованість, залежить дієвість розвивальних впливів. Якісний стрибок від розвитку здібностей до розвитку обдарованості пов'язаний зі становленням творчо обдарованої особистості, тому “обдарованість - це, в першу чергу, творча обдарованість, а обдарована особистість - це творчо обдарована особистість. Творча спрямованість людини дозволяє підняти розвиток її здібностей на якісно новий рівень, коли видатні творчі досягнення засвідчують зрослі можливості” [4, с.10]. На нашу думку, базуючись на сукупності психолого-педагогічних досліджень можна визначити *обдарованість* як загальну здібність до однієї чи кількох діяльностей; як інтегративне утворення різноманітних здібностей з вираженою творчою спрямованістю; індивідуальний когнітивний, особистісний, мотиваційний та соціальний потенціал, що дозволяє особистості досягти високих результатів в одній або кількох галузях.

За концепцією творчої обдарованості (А. М. Матюшкін) найзагальнішою характеристикою і структурним компонентом творчого потенціалу дитини є пізнавальні потреби, що становлять психологічну основу переважання пізнавальної мотивації. Ця мотивація виражається в дослідницько-пошуковій активності, виявляється у вищій чутливості до новизни стимулу, новизни ситуації, виявлення нового в звичному. Пізнавальна мотивація і дослідницька активність виражаються у високій вибірковості дитини стосовно досліджуваного нового, в її перевазі до кольорів, звуків, форм тощо. Загальна дослідницька активність у творчої дитини виявляється як дуже широка допитливість, що характеризується широтою і спрямованістю.

Високі результати найчастіше розглядають як критерій творчої обдарованості особистості, через які реалізується творчий потенціал. Загальна структура творчого потенціалу включає такі складові: “1) задатки, нахили, що виявляються в підвищеній чутливості, певній вибірковості,

наданні переваг чомусь перед чимось, загальній динамічності психічних процесів; 2) інтереси, їх спрямованість, частота й систематичність проявів, домінування пізнавальних інтересів; 3) допитливість, потяг до створення нового, до пошуку й розв'язання проблем; 4) швидкість у засвоєнні нової інформації, створення асоціативних масивів; 5) нахили до постійних порівнянь, зіставлень, вироблення еталонів для наступних порівнянь, відбору; 6) прояви загального інтелекту - розуміння, швидкість оцінювань та вибору шляхів розв'язку, адекватність дій; 7) емоційне забарвлення окремих процесів, емоційне ставлення, вплив почуттів на суб'єктивне оцінювання, вибір, надання переваг; 8) наполегливість, систематичність у роботі, цілеспрямованість, рішучість, працелюбність, сміливе прийняття рішень; 9) творча спрямованість на пошуки аналогій, комбінування, реконструювання, змін варіантів, економність у рішеннях, використанні часу, засобів та ін.; 10) інтуїтивізм – здатність до прояву неусвідомлюваних швидких (іноді миттєвих) оцінок, прогнозів, рішень; 11) порівняно швидке та якісне оволодіння вміннями, навичками, прийомами, технікою праці, майстерністю виконання відповідних дій; 12) здібності до реалізації власних стратегій і тактик при розв'язанні різних проблем, завдань, пошуку виходу зі складних, нестандартних, екстремальних ситуацій” [4, с.15-16].

На думку Д. Богоявленської, творчий тип особистості характеризується певною психічною структурою, яка обумовлює інтелектуальну активність особистості. З позицій даної теоретичної концепції творчість розглядається як ситуативно-нестимульована активність, що виявляється в прагненні вийти за межі заданої проблеми. В рамках даної концепції був запропонований метод визначення інтелектуальної активності, в основі якого лежить принцип креативності. Подальші дослідження дозволили зробити важливий висновок, що активність на рівні творчої дії є загальною основою будь-якого виду творчої діяльності [2].

Відповідно до концепції, запропонованої В.В. Рибалкою [5, с.82], психологічна структура особистості розглядається у трьох напрямках: соціально-психолого-індивідуальному, діяльнісному та віковому. Соціально-психолого-індивідуальний вимір враховує базові якості особистості; діяльнісний відображає психологічну природу діяльності, яка виявляється через такі компоненти, як потребнісно-мотиваційний, інформаційно-пізнавальний, цілеутворюючий, операційно-результативний та емоційно-почуттєвий.

Педагогічна стратегія визначається за діяльнісним виміром особистості з властивим для професії особистісним змістом, що спирається на певну підструктуру особистості. Кожному компонентові цього виміру відповідають конкретні сфери, наповнені

певними якостями особистості. У кожній сфері виділено якості особистості, на які можна вплинути засобами різних предметів, що вивчаються у ПТНЗ: 1) потребнісно-мотиваційна об'єднує потреби і мотиви спілкування, основні бажання і мотиви поведінки, мотиваційні риси характеру, потребу у самоусвідомленні власної особистості, мотиваційний досвід, настановлення уваги, інтелекту, мнемонічні та психофізіологічні; 2) інформаційно-пізнавальна – до неї входять комунікаційні здібності, головні пізнавальні інтереси, інформаційно-пізнавальні риси характеру, самопізнання та самооцінка особистості, система знань про світ, увага, сенсорно-перцептивні процеси, образна і понятійно-логічна пам'ять; 3) цілеутворююча – враховує перцепцію, ідеали та переконання, риси цілеспрямованості характеру, саморегуляцію та самоконтроль, систему знань, спрямованість та концентрацію уваги, мислительні та процеси, пов'язані з уявленнями; 4) операційно-результативна сфера – визначає міжособистісну взаємодію (інтерацію), прагнення і волю у досягненні цілей і результатів, риси продуктивності характеру, систему звичок і навичок, операції (сенсорно-моторні, перцептивно-рухові, мислительно-дійові); 5) емоційно-почуттєва сфера – до неї входять емоційно-почуттєві компоненти спілкування (атрація) та самосвідомості, емоційно-почуттєві риси характеру, емоційно-почуттєвий досвід, інтелектуальні емоції, емоційна пам'ять та емоційність [5, с.83-84]. Виходячи з цього, можна припустити, що для творчої діяльності важливим є вплив на всі сфери особистості, проте провідним має бути вплив на потребнісно-мотиваційну.

Виявити творчий потенціал учня і допомогти йому перетворитися у реальні здобутки може креативний педагог з високою психологічною і педагогічною кваліфікацією, який володіє спеціальними методиками, обізнаний з спеціальними навчальними програмами, має певний обсяг знань про природу дитячої обдарованості, типи і особливості вияву обдарованостей, вміє спілкуватися з дітьми та організовувати навчально-пізнавальну діяльність з урахуванням рівнів і сфер вияву обдарованості кожного учня, бачити в кожному з них творчу індивідуальність, застосовувати в своїй професійній діяльності інноваційні методи і форми навчання, сучасні технології навчання тощо. Творчі здібності не створюються, а вивільняються. Наскільки вони вивільнилися залежить від того, наскільки вмотивованою є особистість та як організовано навчання. Учитель будить творчу думку дітей на уроці, створює необхідні умови для їхньої самореалізації, вивільненню компенсаторного механізму, але найкращі можливості для цього відкриває позаурочна діяльність. При

цьому дуже важливо, щоб урочна та позаурочна робота були єдиним процесом, в якому вони б органічно доповнювали, збагачували та урізноманітнювали одна одну.

Навчання учнів різних видів діяльності сприяє формуванню узагальнених способів дій, які є в основі професійної (і не тільки) творчості. Назагал, якщо умови середовища для адаптації людини не потребують творчості, вона і не розвивається. Проте мінливі економічні умови стимулюють працівника до постійного саморозвитку, оволодіння новими професійними навичками і розвитку творчого потенціалу. Основною умовою цих процесів є постійний контакт з професійним середовищем і потреба у вирішенні задач, застосовуючи свій інтелект і творчість.

Серед різних форм освітньо-виховних занять, які проводяться в позаурочній діяльності, вирізняються гуртки творчого спрямування відповідно до профілю навчання учнів: гуртки технічної або художньої творчості тощо. Основним завданням керівника гуртка є організація творчої діяльності учнів таким чином, щоб вони працювали над проектами з максимальною самостійністю. Для цього застосовуються практичні технічні або технологічні завдання, що поступово ускладнюються, а також дещо відрізняються від тих, з якими учні зустрічаються на уроках спецдисциплін і виробничого навчання. При такому підході підтримується активність творчої діяльності учнів і виникає цікавість до навчання раціональних способів виконання завдань. Оскільки в такому аспекті процес творчої діяльності учнів є контрольованим, необхідно організувати навчальний процес так, щоб для здійснення діяльності включалась психіка, тобто мала місце орієнтувальна діяльність – спочатку зовнішня, а потім внутрішня – з типом орієнтування, властивому саме контрольованій творчій діяльності. Якщо на уроках теоретичного і виробничого навчання має місце навчально-трудова діяльність, визначена навчальним планом і програмою, то в позаурочний час ця діяльність більш наближена до проблем виробництва. З огляду на це підвищується роль гуртків технічної творчості і значення участі учнів у них як для реалізації творчого потенціалу, так і професійного самовизначення. Проте існуюче навчально-методичне забезпечення процесу професійної підготовки учнів у професійній школі для розвитку їх творчої активності потребує вдосконалення, а також розроблення нового [7].

Нами виділено такі *особливості* роботи з обдарованими учнями в професійно-технічних навчальних закладах:

1. Більшість учнів ПТНЗ характеризуються низьким рівнем

інтелекту і високим рівнем креативності, низьким рівнем інтелекту і творчих здібностей (після того, як різко зросла кількість вишів, до яких приймають з абітурієнтів з досить низьким балом, у професійній школі переважають останні). Незначний відсоток складають учні з високим рівнем інтелекту і креативності, низьким рівнем креативності, але високим інтелектом. Такий стан речей вимагає поглиблення психолого-педагогічних знань та компетенцій педагогів щодо роботи з важкими, педагогічно запущеними та обдарованими учнями і застосування індивідуального підходу.

2. Раннє залучення учнів до професійної діяльності, орієнтація на майбутню сферу професійної діяльності, що надає педагогічній взаємодії своєрідного характеру і вимагає від педагогів глибокого знання професійної сфери, системи інтегрованих знань.

3. Більшість учнів ПТНЗ мають професійну мотивацію і за наявності творчого спрямування потребують виходу творчої активності, який можна організувати через різні форми професійної підготовки (теоретичні заняття, професійно-практична підготовка, позаурочну роботу). Найгіршою ситуацією може бути така, коли учень професійно не самовизначився і його творча обдарованість не збігається з напрямом підготовки. У подальшій професійній діяльності він не зможе потенційні можливості перетворити у домагання.

4. Сьогодні значна кількість інженерно-педагогічних працівників не має належної психолого-педагогічної підготовки до роботи з творчо обдарованими учнями. Крім того, не кожен педагог ПТНЗ здатен працювати з обдарованими дітьми. Якщо певна робота і проводиться, то вона є не системною, а швидше епізодичною. Тому у кожному професійно-технічному навчальному закладі необхідно розробити педагогічну систему роботи з обдарованими дітьми, на методичних об'єднаннях розглянути корективи до робочих навчальних програм, забезпечувати молодих педагогів методичною підтримкою.

5. Творчий розвиток особистості учня потребує відповідних педагогічних умов: застосування тих методичних систем навчання, які виходять на творчу діяльність учнів, методів продуктивної діяльності і діалогічних, створення розвивального середовища. А це потребує взаємоузгоджених зусиль педагогів, батьків і соціальних партнерів.

6. Професійно-технічний навчальний заклад має великі можливості застосування таких позаурочних організаційних форм, де б учні могли виявити власні здібності, не боячись висловлювати свої думки та уподобання: предметні, технічні та художні гуртки (які часто професійно спрямовані), конкурси фахової майстерності, участь у традиційних виставках художньої та технічної творчості, конкурс

винахідливих і кмітливих, олімпіади тощо.

7. Проблема формування творчої особистості фахівця, робітника є актуальною, проте відсутня у достатній кількості методична література про організацію творчої діяльності учнів з урахуванням особливостей галузей професійної підготовки. Навіть якщо така література є, то вона рідко доходить до викладача або майстра.

Таким чином, усвідомлене цілеспрямоване використання власного творчого потенціалу дає можливість учневі почати самореалізуватися ще під час навчання у навчальному закладі. Підготовка майбутнього робітника будь-якого профілю до творчості в професійній діяльності починається під час вивчення ним загальнопрофесійних і спеціальних дисциплін, зміст яких орієнтовано на розвиток творчої активності. Продумана система підготовки учнів до творчості забезпечує формування у них необхідних якостей для постійного вдосконалення професійної майстерності. Першочерговим завданням є визначення проблем, які перешкоджають цьому процесу, та створення умов для їх подолання. Оскільки здібності не лише проявляються, а й виникають в діяльності, тому в навчально-виховному процесі необхідно особливу увагу приділяти організації роботи учнів, що має творчий характер, не тільки в урочний, але й в позаурочний час. Цю роботу ефективно виконує творчий педагог, який має відповідну психолого-педагогічну підготовку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б. Г. О соотношении способностей и одаренности / Б. Г. Ананьев // Проблемы способностей. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1962. – С. 18.
2. Богоявленская Д. Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества / Д. Б. Богоявленская. – Ростов н/Дону : [б. и.], 1983. – 234 с.
3. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / В. Н. Дружинин. – 2-е изд. – СПб : Изд-во “Питер”, 1999. – 368 с.
4. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результат досліджень / за ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. – Житомир : [ПП Рута], 2007. – 320 с.
5. Психологія особистісно орієнтованої професійної підготовки учнівської молоді : науково-методичний посібник / за ред. В. В. Рибалки. – Київ ; Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. – 388 с.
6. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1973. – С. 227—228.

7. Сліпчишин Л. В. До проблеми професійного самовизначення майбутніх випускників ПТНЗ / Л. В. Сліпчишин // Нові технології навчання : зб. наук. праць. / Інститут інноваційних технологій змісту освіти МОН України, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки – Київ ; Вінниця, 2009. – Спецвипуск № 58. – Ч.2. — С. 204-211.
8. Теплов Б. М. .Способности и одаренность / Б. М. Теплов // Ученые записки Государственного науч.-исслед. ин-та психологии.Том 2. – Москва, 1941. – С. 20-39.
9. Vollach M. A. A new look of the creativity – intelligence distinction / M. A. Vollach, N. Kogan // Journal of Personality. – 1965. –V. 33. – № 3. – P.348–369.